

Ll larg i ample de la geografia humana de Catalunya i en el mosaic heterogeni, bigarrat i més o menys compacte que formen els seus pobles, podem trobar-ne alguns que han sorgit a l'impuls d'una explosió demogràfica, altres que han nascut després d'una gestació de segles, o fins i tot aquells que apareixen com a creació històrica i real. I entre tots ells, uns creixen, altres simplement perviuen, i alguns han sucumbit ja a l'embat de nous sistemes de vida.

Sintetitzar el procés històric de qual-sevol d'ells és un repte que en aquest cas assumeixo, tot i que sóc conscient del perill que això suposa.

L'Escala

L'Escala és un poble fruit d'una llarga i gens fàcil gestació alimentada per l'esperit de lluita que, des de sempre, ha empapat el viure dels escalencs i escalenques. La llavor que li donà vida fecundà, però, amb dificultats.

Dificultats que s'inicien per raons de la seva ubicació en una de les zones més pobres de la franja litoral de l'Alt Empordà, zona de sòl salobre, resistent al cultiu, i que, com diu A. Compte, marca «una condició impròpia per a l'aprofitament agro-pecuari» (1). Dificultats que continuen amb una dependència de segles respecte al comte d'Empúries, que la

sortint d'un estancament del qual donen fe els 58 «fogatges» que es comptabilitzen en aquell segle entre el poble d'Empúries i el seu «barri i port» de l'Escala. És a dir, uns 240 habitants (3).

Però arribem al segle XVII. La mar sembla ser generosa i el segle esbossa per a Catalunya un primer renovellament de prosperitat. Això suposarà per al «barri i port» de l'Escala, que al final d'aquell segle només té 18 cases, l'inici d'una primera etapa d'independència, almenys parroquial, respecte d'Empúries. I és que l'any 1682 els escalencs o escalenques acullen «el Sant Sagrament que li transmet Sant Martí d'Empúries, hereva medieval d'Emporium» (4). Han creat, doncs, la seva pròpia parròquia, encara que durant quasi cent anys més continuaran essent considerats com a habitants del «lloc de l'Escala i vila d'Empúries» en la llista dels 29 pobles que formen l'històric comtat.

La segona i decisiva etapa en aquella llarga gestació de dos segles li arribarà l'any 1766, data en què l'Escala talla el cordó umbilical que la lligava a Empúries i adquireix el rang de terme municipal. S'havia parit a si mateixa gràcies a la seva voluntat de ser i a una activitat principalment marinera que, d'una manera o altra, no deixarà mai. Com ho havia aconseguit és el que provarem d'esbrinar.

Entre aquelles dues significatives i importants dates de 1682 i 1766, el

L'Escala i l'Alfolí : una aproximació històrica

Marina Esteban i Sastre

considera, segons Pella i Forgas, com a «barri i port» del seu comtat almenys des de 1539 (2). I dificultats que s'allarguen i es mantenen amb la constant i adversa presència de tot tipus de vents, dels quals la tramuntana és el més representatiu però no pas el pitjor.

Aferrada principalment a les tasques de la mar, i mentre molts municipis empordanesos experimentaven durant el segle XVI un cert auge demogràfic, el «barri i port» de l'Escala no acabava de

transcurs de nous esdeveniments locals comença a anar de pressa, molt de pressa. I és que el vent sembla bufar de popa per a l'economia del futur municipi. Els beneficis dels fruits de la mar, el peix fidel i el corall esporàdic, i de la terra, blat i aiguardent sobretot, donen fe del que diem.

Vegeu-ne uns exemples significatius.

El 1685 el Consell de la vila d'Empúries, reunit en «la casa del Concell de dita Universitat situada en lo port de la

Quadre cronològic

- S. XVI. Part més antiga de l'edifici.
- S. XVII (1697) Modificació de la façana i construcció de les plantes superiors.
1728. 1a data coneguda de la creació d'un dipòsit de grans o sal —Alfolí—. (Arxiu parroquial).
1762. Conversió de l'edifici en duana. (Arxiu parroquial).
1916. Últim any en què es té referència d'activitat duanera.
1975. Es crea la Comissió de Defensa de l'Arquitectura Popular. La Comissió sol·licita la declaració de monuments per al Cementiri Marí i l'Alfolí de la Sal.
- 1976, juny. Ban del Ministeri de Cultura en què s'afirma que l'edifici «no té gaire interès ni històric ni artístic».
- 1977, desembre. La Comissió Provincial de Patrimoni Artístic rectifica el primer informe i sol·licita la declaració de monument amb caràcter local.
- 1979-83. L'Ajuntament de l'Escala no dona suport a la petició de la Comissió de Defensa, i es desentén del tema.
- 1983, gener. Jordi Jacas i Joaquim Vilanova compren l'edifici quan ja s'ha incoat l'expedient per declarar-lo monument històric-artístic. Els propietaris sol·liciten l'ordre d'enderroc.
- 1984, 20 de juliol. És declarat monument històric-artístic amb caràcter nacional.

Escala», competeix per l'arrendament del cobrament dels impostos que paga «la treta del peix y coral» a un particular. L'un ofereix 150 lliures i l'altre 160, «no acostumantse arrendar a mes de cent y trenta lliuras» (5). La disputa és significativa perquè reflecteix el despertar d'un interès econòmic possiblement nou per al «lloc», i acabarà deixant en mans del Consell la facultat de cobrar aquells impostos. Però l'alça de la subhasta l'ha obligat a pagar 250 lliures per un arrendament que, fins aleshores, només n'havia costat 130. L'interès demostrat pel Consell en aquell debat prova l'evidència d'una riquesa pesquera en aquells primers anys de certa emancipació, si més no parroquial.

Cinc anys després, el 1690, el convent de Nostra Senyora de Gràcia regentat pels frares servites, situat en un indret on segles enrere s'ubicà la ciutat grega d'Emporium, desamortitzat pel govern progressista de Mendizábal al segle XIX, i avui substituït pel nou edifici-museu que recull mostres de les excavacions d'aquella històrica ciutat, protagonitza la segona mostra que, pel vell «barri i port» de l'Escala, l'economia és positiva.

El fet és que els frares necessiten un retaule per a la seva església i el Consell, presidit pel seu batlle Joan Sala, decideix «sens discreparne ningu que fesen tres anys de vinte part de fruits de mar com de terra y de dits diners sen paguen mil lliures per fer lo retaule» (6). Si es poden deduir mil lliures de la vintena part dels

impostos de tres anys, és que el total recaptat no podia ser una quantitat gens petita. És que els fruits eren generosos.

I com a darrer exemple puntual d'aquell inici d'auge econòmic viscut entre aquells anys de 1682 i 1766, recordem que l'Escala, encara «barri i port» d'Empúries, veu com augmenta el cadastre que ha de pagar per la seva indústria al nou govern borbònic:

1718: 60 lliures, 10 sous, 8 diners.

1720: 90 lliures, 8 sous.

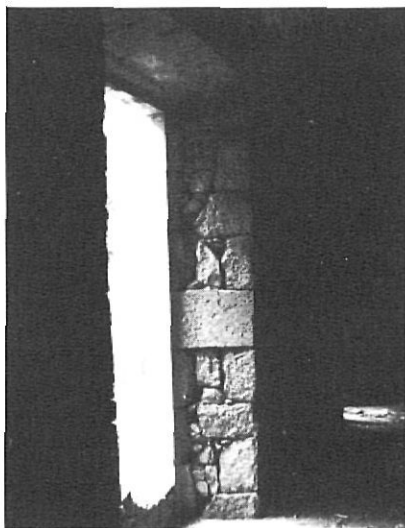
1721: 102 lliures, 9 sous, 4 diners (7)

Si considerem indústria, —i no sabríem en aquells anys a què més atribuir-ho—, l'elaboració d'aiguardent, la tasca dels barrillers, corders, fusters, teixidors de lli, «carpinteros de ribera» (calafats)..., oficis recollits en l'arxiu parroquial durant aquells primers quaranta anys de la seva vida, quin llevat tan ric i fermentatiu fou la vida d'aquells escalencs i escalencs...!

L'Alfolí de la Sal

I arribem a un dels esdeveniments de tipus econòmic que creiem que degué animar l'administració borbònica a concedir, el 1766, el rang de terme municipal al vell «barri i port» d'Empúries, i que, més que com a exemple, s'ha de considerar com a prova d'una realitat constant.

Ens estem referint a la creació d'un dipòsit de grans o sal. Parlem del vell i estimat Alfolí, llavor, més que possible,

Diversos aspectes de l'estat de l'edifici.

d'un ric futur local, l'existència del qual ens és assegurada el 1728.

Aquell any, apareix anotat en el llibre de bateigs de l'arxiu parroquial l'ofici de «gorder de la sal», ofici que el rector adjudica al pare d'una nena acabada de batejar. Després, i gràcies a la tasca mai prou valorada d'aquest tipus d'arxius, anem coneixent altres oficis o càrrecs relacionats amb la casa de l'Alfolí: mesurador de la sal, ministre de l'Alfolí, administrador del Real Alfolí de la sal... I així fins quinze nous oficis relacionats amb el negoci de la sal, del blat i de l'arròs.

Però no foren, cap d'ells, productes escalencs, ja que sempre calgué importar-los per distribuir-los després. La composició física d'aquella franja litoral alt empordanesa que esmentàvem al principi d'aquesta aproximació històrica, excessivament argilosa, salobre i humida, possibilita el cultiu de l'arròs tant com dificulta qualsevol altre cultiu corrent a la plana, però no en la mesura que exigiria un comerç marítim i local en auge.

Malgrat tot, els escalencs i escalenques, encoratjats pel creixent reclam que, com veurem després, faria la casa de l'Alfolí d'aquest producte, ho intentaren, iniciant la història local d'aquest cultiu, de la qual no resistim la temptació de recordar-vos algunes dades, curioses les unes, tristes les altres.

La primera referència local que tenim d'aquest cultiu, si bé és clar que no té cap relació amb aquell comerç, dóna constància que no serà quelcom

nou quan arribi l'esclat comercial. Porta la data de 1690 i ens la proporciona una acta del «Consell de la Escala terme de Ampúries» reunit per vendre la collita d'arròs dels Comuns a Joan Lleal (8). I el 1766, any en què l'Escala estrena el rang de municipi, el seu batlle, Josep Molinas, declara que el terme dedica 1.250 vessanes al cultiu de l'arròs, i n'especifica els indrets. És a dir, una cinquena part, aproximadament, del municipi.

A partir d'aquí les referències es prodiguen; però volem destacar la que recull Yvette Barbaza en el seu estudi humà de la Costa Brava. L'autora comenta la reclamació feta pel comte d'Empúries a la vila d'aquest nom i al port de l'Escala per haver-se endarrerit en els pagaments que li són deguts per l'ús de l'aigua destinada a regar els arrossars. Som al segle XVIII, la referència és del 1737, i el litigi ens prova la pervivència del sistema feudal en el conreu de les terres catalanes. Heus aquí perquè, entre tantes, hem escollit aquesta.

Però els arrossars es cobriren el major tribut humà que ha conegut l'Escala quan arribi 1836, any en què moren 408 escalencs i escalenques. Són molts. Massa. Així ho reconeix el rector, Josep Casas, quan escriu en el llibre de defuncions: «No hay memoria que enfermedad ni peste alguna haya hecho tanta mortaldad y terrible estrago en población alguna española como la cosecha del arroz ha hecho, (...) se ha llevado, no digo en el año, sino en casi cinco meses, casi la quinta parte de las perso-

nas de esta villa». Amb raó dirà Pierre Vilar, en referir-se a aquells anys i a les terres de l'Alt Empordà: «Però hom tem la malària. El ric cultiu especulatiu que es recolza sobre la utilització de les terres humides —l'arrossar—, aixeca, no sense raó, desconfiances actives» (9).

La Duana

Amb tot, l'Escala viu en aquells moments un esperançat futur, ja que ha vist com la casa de l'Alfolí s'ha convertit en Duana.

Novament és l'arxiu parroquial el que ens dóna la primera notícia de la seva existència. El 1762, el rector recull un nou càrrec, el «d'administrador de la Real Aduana», pare, escriu en el llibre de bateigs, d'una altra nena acabada de batejar.

Part de la intensa activitat portuària que aquesta Duana viurà està recollida en l'*Estadística General del Comerç de Cabotatge espanyol a partir de 1857* (10). Activitat que hem sintetitzat i agrupat en cinc períodes que ens mostren l'auge i decadència que visqué:

I. (1857-58)

ENTRADES

– Mercaderies amb més tràfic:

Arròs 23.332 Qm

Blat 20.548 Qm

Sal 5.092 Qm

– Valor del total d'entrades:

6.260.178 «reales de vellón».

1991, maig. L'Ajuntament ordena enderrocar les construccions adjacents al nucli central de l'Alfolí i que es facin obres de consolidació a la resta de l'edifici.

L'ordre no es porta a terme.
Els propietaris demanen la ruïna total.

1991, octubre. L'Ajuntament desestima el recurs dels propietaris i sol·licita l'enderroc de l'edifici.

1991, setembre. Patrimoni manifesta a la premsa que s'expropiarà l'Alfolí si no hi ha acord entre Ajuntament i propietaris.

1992, 12 de maig. S'ensorra part de la teulada a causa del mal estat de conservació del forjat.

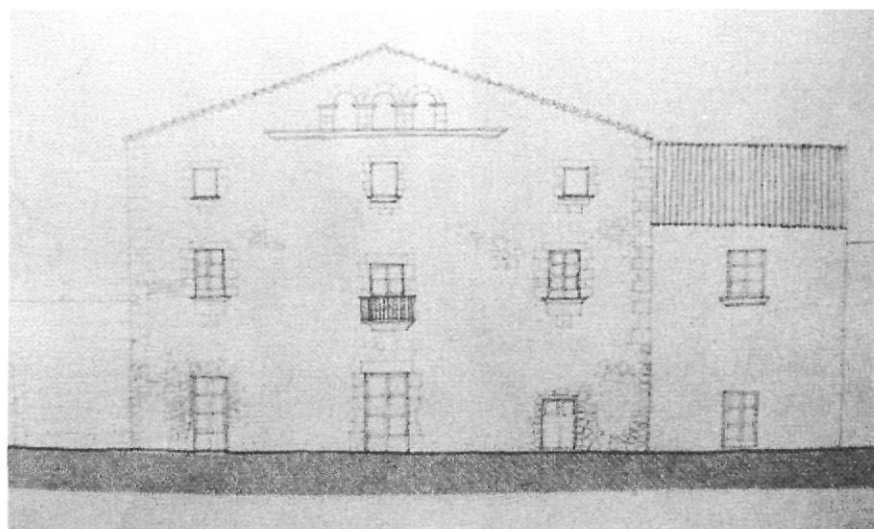
1992, 18 de maig. Un decret d'Alcaldia obliga a tapiar els accessos a l'Alfolí per la perillositat que representa per als veïns.

1992, 25 de maig. La Generalitat comunica per escrit als propietaris que inicia l'expedient d'expropiació.

1992, 11 de juny. La Generalitat ho comunica a l'Ajuntament i li proposa ser el beneficiari de l'expropiació, fent-se càrrec del just-i-preu.

1992, 25 de juny. L'Ajuntament accepta la proposta per unanimitat, i ho condiciona a fer un pla director de les obres de restauració, i també del repartiment de despeses entre administracions.

1992, juliol. Els propietaris presenten una proposta de restauració a la comissió provincial de Patrimoni que la conside-

Reconstrucció ideal de la façana de l'Alfolí.

SORTIDES

- Mercaderies amb més tràfic:
Carbó vegetal 12.753 Qm
(sempre serà molt superior a la resta de mercaderies entrades).
- Valor del total de sortides:
2.301.761 «reales de vellón».

2. (1863-71)

ENTRADES

- Mercaderies amb més tràfic:
Blat 73.529 Qm
Sal 37.531 Qm
Arròs 23.907 Qm
- Valor del total d'entrades:
5.329.526 «reales de vellón».
1.179.383 escuts (a partir de 1865).
677.146 pessetes (a partir de 1870).

SORTIDES

- Mercaderies amb més tràfic:
Carbó vegetal 30.003 Qm
- Valor del total de sortides:
1.767.857 «reales de vellón».
182.782 escuts.
436.050 pessetes.

TOTAL DE:

- Tripulants 7.034
- Vaixells 1.721

PORTS EN CONTACTE:

des de Cadaqués fins El Ferrol.
MÉS CONTACTAT: Barcelona.

3. (1878-87)

ENTRADES

- Mercaderies amb més tràfic:
Arròs 14.674 Qm

Sal 10.788 Qm

Blat 2.602 Qm

(a partir de 1882 no hi ha entrades).

- Valor del total d'entrades:
919.684 pessetes.

SORTIDES. (En els anys 1882, 1884 i 1885 no se'n recull cap).

- Mercaderies amb més tràfic:
Carbó vegetal 2.951 Qm
- Valor del total de sortides:
191.679 pessetes.

TOTAL DE:

- Tripulants 2.510
- Vaixells 539

PORTS EN CONTACTE: des de Cadaqués fins a Àguilas (Múrcia).

PORT MÉS CONTACTAT:

Barcelona va perdre protagonisme, adquirint-lo Cullera (València).

4. (1895-1900)

ENTRADES

- Mercaderies amb més tràfic:
Sal 26.652 Qm
(pràcticament l'única).
- Valor del total d'entrades:
48.070 pessetes.

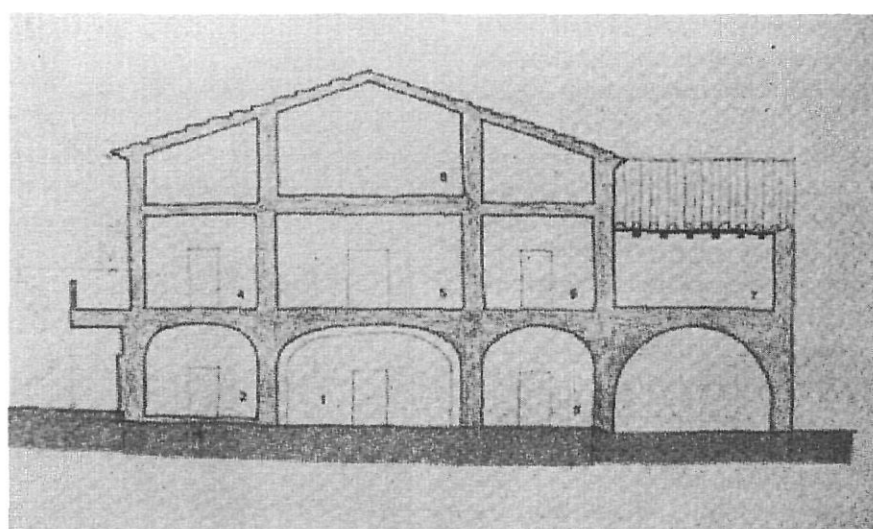
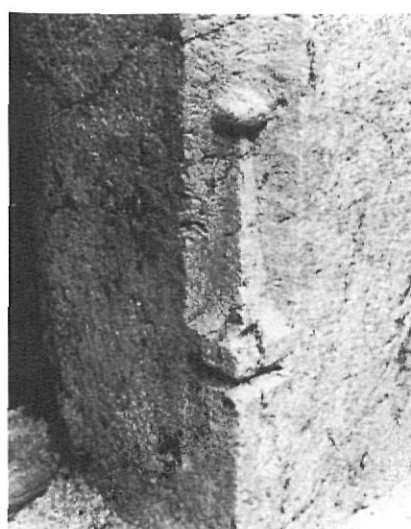
SORTIDES.

(Només se'n registren l'any 1896).

- Mercaderies amb més tràfic:
cereals 253 Qm
- Valor del total de sortides:
5.062 pessetes.

TOTAL DE:

- Tripulants: 107
- Vaixells: 18

Disposició interior de l'Alfolí.

PORTS EN CONTACTE: des de Roses fins a Torrevieja (Alacant).
PORT MÉS CONTACTAT: Torrevieja.

5. (1915-16). Últims anys en què la seva activitat queda enregistrada.

ENTRADES

- Mercaderies amb més tràfic:
Diverses, sense especificar
7.464 Qm

- Valor del total d'entrades:
32.186 pessetes.

SORTIDES

- Mercaderies amb més tràfic:
Fusta 4.300 Qm
- Valor del total de sortides:
30.100 pessetes.

TOTAL DE:

- Tripulants: 229
- Vaixells: 43

(la majoria en llast: sense fer cap operació).

PORTS EN CONTACTE:

des de Barcelona fins a Torrevieja.

PORT MÉS CONTACTAT:

Torrevieja.

Si heu estat capaços d'emborratxarvos de xifres, estareu d'acord que tantes dades ens porten a una sèrie de conclusions que intentarem sintetitzar.

El port de l'Escala, de la mà de l'Alfolí, protagonitzà, des del primer moment, una clara tasca receptora de grans i de sal, la qual cosa el convertí en un considerable focus de distribució, si més no, comarcal.

Els anys daurats

Els anys daurats que la duana proporcionà a l'Escala són els que van de 1863 a 1871. Això justifica el canvi iniciat per la seva població arran de la creació de l'Alfolí i que, continuat per la força engendradora de riquesa que fou la Duana, constaten, almenys, tres factors històrics.

Un és l'augment demogràfic —el més significatiu reflex de la riquesa d'un poble— que l'Escala visqué conjuntament amb tota la fatxada marítima d'una plana empordanesa que despertava de segles d'adormiment. Fou un desvetllament de quasi dos-cents anys que queda recollit en diferents censos de població:

Any	Habitants
1691(L'Escala i Empúries)	132
1716	390
1787	1383
1806	1600
1840	2212
1857	2547
1877	2609

Més encara. Seguint el cens de Floridablanca, l'Escala tenia al 1787 més proporció de nens i nenes que Catalunya; és a dir, major esperança de població futura, i una major proporció d'habitants entre 16 i 40 anys que Catalunya i que la resta de l'Estat espanyol; això vol dir més força de treball.

Un altre és el canvi viscut en la seva fisonomia laboral. Filla de la mar, l'Escala continuava essent-li fidel, però els vells pescadors aniran deixant pas als mariners i a aquells que s'ocupen en un esclatant i nou ofici, el de «treballadors» de la Duana, que així és com els qualifiquen els rectors en els llibres de l'Arxiu Parroquial.

Això ens diuen:

Anys	Fills nascuts de pares:		
	Pesca dors	Mari ners	Treballadors
1682-86	80	-	-
1701-05	122	16	-
1721-25	125	47	-
1741-45	108	31	1
1761-65	157	99	4
1781-85	77	137	50
1801-05	5	168	99
1821-25	12	254	101

Mariners, homes escalencs de mar emprats en la maniobra d'una nau, alguns al servei de l'Armada del rei d'Espanya i molts cobejats pel comerç duaner, que veurien com la mar se'ls eixamplava i els ulls se'ls feien petits en descobrir aigües cada vegada més diverses. Molts d'ells moririen lluny de l'Escala, però l'Arxiu Parroquial guarda cadascun dels seus noms en una llarga llista que encapçalen les «honoras per a Bernat Mas que morí en los vaxells que se hera llogat». Això passava el 1735, i fins el 1875, any que recorda les últimes «honoras» per a Pere Gelabert «mort en el

hospital de la Habana», els rectors constaten una llarga presència escalenca en mars cada vegada més llunyanes.

Retorn a la pesca

L'Escala, però, tornarà al final del segle XIX a la fisonomia pescadora que li havia donat vida. Yvette Barbaza aporta dades significatives sobre això.

Anys	Pescadors	Mariners
Final segle XIX	245	-
1900	317	-
1930	404	-

Coincidint amb el declinar de la Duana, els homes de l'Escala tornaven a la xarxa.

El tercer factor que avala la realitat d'un canvi en la població escalenca és el procés immigratori que l'Escala visqué al llarg dels anys que seguiren a la creació de l'Alfolí i la Duana. Immigració que es fa evident tant des del punt de vista dels censos de població com de la consulta a l'Arxiu Parroquial. Si aquest ens diu que entre 1716 i 1806 varen néixer 858 escalencs i escalenques, i en aquells llegim que el creixement vegetatiu de l'Escala entre aquells anys fou de 1.210 persones, és clar que la diferència que reflecteixen ambdues dades reclama la presència d'un procés immigratori. I si considerem només immigrants aquells que en l'Arxiu Parroquial són qualificats com a «habitants de la present parròquia» però no «nascuts», podem comptabilitzar-ne 243, la gran majoria homes «treballadors» i de procedència tan propera com Ultramort o Ventalló, o tan llunyana com Ceuta o Carcassona, i de més enllà.

I el mateix passa durant el segle XIX, però en quantitats superiors que no transcrivim per no avorrir-vos, però que apuntem: els immigrants masculins durant aquell segle arribaren a la xifra de 567.

La Duana havia aconseguit, agermanada amb l'Alfolí, convertir l'Escala en un nucli creador de treball i de forta atracció immigratòria, tot i respectar la seva fidelitat al mar. Immigrants «treballadors» que aquí varen trobar soplug, hi feren niu i aquí dormen, en el cementiri vell, el son del qual ningú no desperta.

¡Llàstima que, arribat 1825, els rectors perdin la continuïtat, que abandonaran definitivament el 1845, d'anotar l'ofici del protagonista masculí en cas de mort o ca-

sament, o el del pare de la criatura acabada de batejar! Si lamentem l'eterna absència de la dona, també ens dolem de no poder seguir aquest procés fins al final.

Les epidèmies de còlera

És molt possible que, gràcies a l'auge que li proporcionà el comerç de l'Alfolí, l'Escala pogués resistir l'embat de les quatre epidèmies de còlera que visqué durant el segle XIX.

A la de 1835 fan referència un considerable nombre de notificacions oficials que les autoritats locals reberen de la Junta Provincial de Sanitat, i les 92 defuncions, superior a la mitjana dels anys anteriors i posteriors, que registra l'Arxiu Parroquial aquell any.

La de 1854 fou pitjor. Si J. Nadal calcula les pèrdues humanes provocades a Catalunya per aquella epidèmia en un percentatge inferior a l'1% (11), les comptabilitzades a l'Escala superen el 4% de la seva població, tot i que no coneixem amb exactitud el tribut humà que la nostra població pagà a aquell rebrot colèric per no especificar-se en l'Arxiu Parroquial la causa d'aquesta mortaldat tan greu.

El 1865, l'apocalíptic fantasma del còlera fou menys cruel amb l'Escala ja que, no solament la mitjana de defuncions fou l'acostumada, sinó també perquè el seu creixement vegetatiu continuà essent positiu. Però l'última epidèmia del segle XIX, la de 1885, provocà a l'Escala si no una catàstrofe (les 78 defuncions d'aquell any no ultrapassen gaire la mitjana d'anys enrere), si la major mortaldat

que la població coneixeria fins a l'arribada del trist any de 1936, incidint així en una societat local que caminava cap al declinar econòmic i demogràfic.

El segle XX

L'Escala arribava al final del segle XIX amb el vent de proa, i als eterns problemes de la pesca s'hi sumaven els vells de la manca d'aigua. Manca que ja havia reconegut l'Ajuntament de la vila el 1788 en dir que no existia «...en la villa un sorbo siquiera de agua buena, haviendo de acudir a una fuente distante media hora en caballería a buscarla» (12); queixes que foren renovades pels senyors Juli i Pi, merges de la població el 1892, en dictaminar la insalubritat dels pous urbans que «...levantaría el clamor general en poblaciones de alguna mayor importancia que la nuestra» (13). Però no seria fins el 1916 quan els 2.500 habitants de l'Escala veurien solucionat el problema i podrien festejar la disponibilitat d'aigua potable i a domicili.

I ja en un segle XX ple d'esdeveniments que no necessiten ser recordats per a la majoria d'escalencs i escalenques perquè són història viva, arribaria el turisme, la nova teràpia per a un cos social exemple de supervivència.

El cos envelleix, però saba jove el renova dia a dia, i la força de viure que l'ha empès des de sempre el nodreix constantment. L'ànima continua essent jove. Per molts anys!

Notes

- (1) COMPTE, A. «El Alto Ampurdán». *Revista Pirineos*, núm. 67 al 74.
- (2) PELLA y FORGAS, J. *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noroeste de Cataluña*, 1833.
- (3) COMPTE, A. *Opus cit.*
- (4) VILAR, P. «Catalunya dins l'Espanya moderna». Volum II.
- (5) i (6) ARXIU MUNICIPAL.
- (7) BARBAZA, Y. *Le paysage humain de la Costa Brava*.
- (8) ARXIU MUNICIPAL.
- (9) VILAR, P. *Opus cit.*
- (10) Foment del Treball. Barcelona.
- (11) NADAL, J. *La población española. Siglos XVI a XX*.
- (12) i (13) ARXIU MUNICIPAL.